

יודע האמת ואינו יכול להוכיחה לאחרים

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס ס'
טבת תשפ"ה

בס"ד

‘ועד טוב’ הינה חבורת לומדים שנפגשת מפעם לפעם ללבן סוגיא למדנית, לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו. במיפגש המשותף מתלבנים הדברים ב’מלחמתה של תורה’.

אדם שיש לו ידיעה שאין לו יכולת להוכיחה לאחרים על פי כללי הדין – כיצד ינהג, יעשה שקר בנפשו או ינהג כפי ידיעתו, למרות שיתכן שיענש על כך בבית דין ? - לקמן חלק מהדיון על נושא רחב זה.

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו:

הרב יגאל בלאייש
הרב נח ליפשיץ
הרב צבי צוריאלי
הרב יצחק קראוס
הרב שלמה רבינוביץ

תוכן העניינים:

- 4 - ידיעת העובדות – על חשבון זולתו באיסורים ובממונות
- 8 - יודע שהעדים אינם דוברי אמת
- 11 - תרנגולת בלי לב
- 15 - שוחט שיודע ששקר העידו בו
- 16 - דנו אותו למיתה בשקר
- 19 - שבוייה טהורה
- 21 - ידיעת האמת – כאשר הוא הפיץ את השקר

ידיעת העובדות – על חשבון זולתו באיסורים ובממונות

א. ¹ שו"ת מנחת שלמה חלק ג' סימן ק"ב ד"ה "גם" (חלק ב'-ג' סימן ק"ל):

¹ הדין לקמן הינו ביחס לידיעת עובדות. אמנם פעמים שיש לאדם 'אמת' שנובעת מידיעתו בתורה או מידע מקצועי. (עיין קונטרס 'תשובת שאלה' - האם יכול פוסק להפנות את השואל לבר פלוגתא שלו שמיקל).

ועיין גמ' סנהדרין דף ו. לגבי מי שטעה ופסק ולא ידע שסוגיין דעלמא לא כפסיקתו. אמנם גם אם ידע שסוגיין דעלמא שלא כשיטתו ופסק שלא כשיטתם נחשב הוא טועה וכמבואר בשו"ת מים עמוקים חלק א' סימן ח': "...כגון דבר שהוא מחלוקת תנאים או אמוראים ולא נפסקה הלכה כאחד מהם ועשה כאחד מהם ולא ידע שכבר פשט המעשה בכל העולם נקרא טועה ע"ד ב"ד. הרי בהדיא שאפילו כשלא ידע שנתפשט המעשה כדברי האחד נקרא טועה כ"ש בדבר המפורסם לכל שפשט המעשה כדברי המחמירים ואומרים שאין התרה לשבועה כזו דודאי היא התרה בטעות ומה לי מחלוקת אמוראים ומה לי מחלוקת גאונים הכל אחד". ומעין הדברים גם בדברי הש"ך בחו"מ סימן כ"ה ס"ק ט"ז: "ולא יאמר האדם (לשון הרמ"א שם: ולא יאמר האדם: אפסוק כמי שארצה בדבר שיש בו מחלוקת, ואם עושה כן הרי זה דין שקר, אלא אם הוא חכם גדול ויודע להכריע בראיות, הרשות בידו; ואי לא בר הכי הוא, לא יוציא ממון מספק) - קאי אהיכא דאין סוגיא דעלמא כאידך, דאי סוגיא דעלמא כאידך, פשיטא דאין בהכרעתו כלום".

ויל"ע עתה שהוא יודע את ה"סוגיין דעלמא" ואסור לו לפסוק כשיטתו שלו, האם יפסוק שלא כשיטתו או יסתלק מדין זה כמו "דין מרומה" (עיין רמב"ם פרק כ"ד מסנהדרין הל' ג'), וצ"ע. וע"ע וזאת ליהודה, תשפ"ה עמ' 129.

ובעקר הכפיפות לסוגיין דעלמא, נראה לבאר על פי מה שכתב בספר שעורים לזכר אבא מרי, בפרק שני סוגי מסורת אות ה': "לאור דברינו, נמצא כי אף על פי שב"ד קטן יכול לחלוק על ב"ד גדול בנוגע לסברא והכרעה שכלית, מפני שמחלוקת היא גופה של תורה ואמרין אלו ואלו דברי אלקים חיים, מ"מ כל זה מוגבל רק להכרעה שכלית על - ידי לימוד וסברא, אך אשר להכרעה על פי מעשה ומנהג הנפוץ בכל ישראל, אין מחלוקת חלה ותופסת כלל. במקרה זה, המסורה הופכת מסורה של מעשה שאין אפשרות לחלוק עליה כמו בהלכה למשה מסיני או בפירושים המקובלים ממש".

וכיוצא בזה, בידע מקצועי, כגון רופא שסובר שאין לחלל שבת עבור פלוני החולה ואילו רופא אחר סובר שחובה לחלל שבת עבורו. השומעים את דברי הרופאים, עבורם זה ספק פקו"נ ויחללו את השבת. ומה דינו של הרופא הסובר שאין לחלל שבת, האם עתה מותר לו/חייב הוא לחלל שבת ? בשש"כ פרק לב הערה ט"ו כתב: "ואם רופא אחד, או החולה עצמו, אומר שצריך לחלל, ורופא אחר אומר שא"צ, דלדינא נקטינן דמחללין, וכמבואר סי' שכח סע' י, מותר לחלל אף זה שאומר שא"צ, עיין יסודי ישרון ח"ד דף רלט ושו"ת ציץ אליעזר ח"ח דף צו ס"ק י"ח (חלק ח סימן טו - קנ"ג משיבת נפש פרק ז).

(ועוד כתב בשש"כ הנ"ל: "ודע דאדם שהוא בחזקת בריא, והוא יודע מרת נפשו, ומבקש אוכל ביוהכ"פ או שיחללו עליו את השבת, אף דאנו לא מאכילים אותו ביוהכ"פ ולא מחללים עבורו את השבת, אם אין מכירים על פניו שום שינוי בדבר שבדרך כלל צריך להיות ניכר, מ"מ מותר לומר לו שיקח בעצמו אוכל או שיחלל את ש"ק לצרכיו, כי דרכיה דרכי נועם, שו"ת ח"ס אה"ע ח"ב סי' פב סוד"ה הנה בהאמנת. וע"ע מנחת שלמה ח"א סי' ז סוף אות ג, דספיקא מיהו הוה ומחללין עליו את השבת. ולכן, מי שטוען, שחושש להתקף - לב ורוצה שיעבירו אותו לכיה"ח, מותר לחברו להסיעו". ובצ"א של מציין למחלוקת הגר"ח ברלין ואבן השהם על מקרה זה (י"ש כח לרב אחיה סולברג על ההפניה למחלוקת זו) עי"ש בפירוט באבן השהם סימן יח ובנשמת חיים סימן נ"ה. ובעיקר דברי הרופאים האם היחס אליהם כודאי או כספק האריכו אחרונים, ועיין דעת כהן סימן ק"מ. ויל"ע אם ההתייחסות לדבריהם הינה כאל דבר שאינו ודאי, האם כך צריך הרופא להתייחס לדבריו שלו, וצ"ע.

אך מסופקני בכה"ג בעניני ממון באחד שחייב כסף לאחר ויש לו רכוש או כסף בבנק שזה על שמו אך הוא טוען שזה שייך לאחרים אשר אין לו רשות לגלות. דלכאורה אף שבי"ד ודאי לא מאמינים אותו מ"מ יתכן שהוא עצמו יכול לאמר לבי"ד תעשו מה שאתם יכולים אבל אני אינני רשאי לגזול כסף מאחרים כדי לפרוע חוב שלי...^{2, 3}.

הוא עצמו יודע את האמת שכסף זה אינו שלו, אבל בית דין אינו מאמין לו (ואסור לבית דין להאמין לו⁴), לא יתן מעצמו. אבל בית דין שיש להם סמכות כפיה – יוציאו מידו בעל כרחו אבל הוא לא יגזול כסף של אחרים בידים. אמנם המנחת שלמה אינו מכריע בדבר אלא כותב בלשון "יתכן", ולא ביאר מה הם צדדי הספק.

ב. קודם לכן ביאר המנחת שלמה את המציאות בה אשה אומרת לבעלה שהיא

ולגבי לב יודע מרת נפשו, אכמ"ל מה הוא מקור הידיעה, וע"ע משנ"ב תרי"ז ס"ק ו', שו"ת להורות נתן חלק ז' סימן מ'). וע"ע קונטרס "כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק" ליד ציון הערה 21.

² וסיים שם: "ואפשר שרק לדעת הר"ן שמתיר את האשה מעיקר הדין מפני שהיא משועבדת לבעל אפשר שגם בזה אמרין שמשועבד לפרוע ועדיין צ"ע". והר"ן שם כתב: "ואחרים תרצו דמשנה ראשונה לא דינא קתני דמדינא ודאי אין האשה נאמנת לומר טמאה אני לך להפקיע עצמה מבעלה שהיא משועבדת לו אלא משום דהא מילתא דטמאה אני לך כסיפא לה תקינו במשנה ראשונה להאמינה דאי לאו דקושטא קאמרה לא הות מזלזלה נפשה למימר הכי ומכי חזו רבנן בתראי דאיכא למיחש לשמא תהא נותנת עין באחר אוקמה אדינא". כלומר מעיקרא הדין אין לה נאמנות לטעון טענת טמאה. אמנם יל"ע האם מפני זה היא ששודעת האמת מותרת? ועיין לקמן הערה 7.

³ בשו"ת מנחת אלעזר ח"א סימן י"ח הסתפק: "...וגם לענין ממון יש להסתפק אם חבירו הוציא ממנו ממון בעדים שהעידו שהלוה לו ממון ונתחייב בב"ד לשלם לו וקיים פסק ב"ד והוא יודע שהעדים העידו שקר בודון ולהד"מ שאם יש לו אופן שיוכל לתפוס ולגבות מעותיו בחזרה אם רשאי מדין שמים לתפוס בעצמו אם דמי כהאי דחו"י הנו" לענין שוחט שהעידו עליו בשקר (עיין לקמן אות ה'), או דילמא בממון כיון שהב"ד פסקו כדין עפ"י העדים כיון שהעדים היו מוחזקים בכשרות ע"כ נתחייב ליתן המעות לחבירו ואסור לחזור וליקחו והקולר תלוי בצואר חבירו והוא אינו רשאי בזה לעשות דין לעצמו".

⁴ רמב"ם פ"ד ממלוה ולוה הלכה ד': "טען הלוה שמטלטלין אלו שבידי אינן שלי אלא פקדון הם בידי או שכורין או שאולין אין שומעין לו או יביא ראיה או יגבה מהן בעל חובו". ועיין מ"מ שם ובקצות סימן צ"ט ס"ק ב' במחלוקתו עם התומים. ויל"ע האם "יגבה מהם בעל חובו", ועל הלוה לתת לו בעצמו בידים אותם מטלטלין או יבוא המלוה ויקח את שלו (והאם על הלוה שידוע האמת לנסות להתנגד?).

אסורה עליו ("טמאה אני לך") ולפי דבריה אסור לה לחיות עם בעלה⁵:

...ומה שלא נזכר בגמ' ובפוסקים דכל זמן שאינה חוזרת מדבריה צריכים לומר לה שלדבריה היא צריכה למסור נפשה ולברוח מהבעל, יכולים לומר דהוא מפני שזה פשוט מאד.

וה"ז דומה לאשה האומרת שבעלה רגיל לבא עליה בע"כ בנידתה או מכריח אותה לבשל בשבת וכדומה ואילו הבעל טוען שהיא משקרת ואינו רוצה לגרשה, דאע"ג שאינה נאמנת כלל, מ"מ חייבים לומר לה שלפי דבריה היא חייבת לברוח מהבית⁶,

⁵ האמור הוא לפי הסברא שעצם המציאות אוסרת אותה. אמנם הר"ן בנדרים דף צ: בד"ה "ואיכא" כתב בדרך אחרת: "ולדידי לא קשיא לי דכי היכי דאמר' בכמה דוכתי (גיטין לג וש"נ) דכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקעינהו רבנן לקדושי מיניה ה"נ הכא כל שאמרה לבעלה טמאה אני אפקעינהו רבנן לקדושי מעיקרא ונמצא שבשעה שנאנסה פנויה היתה ומש"ה שריא לבעלה ואוכלת נמי בתרומה כדאמר' בגמ' אלא שלפי זה מצטרף לומר דכי אמרינן הכי דוקא באומרת טמאה אני לך שנאנסתי ולכשר נבעלתי אבל באומרת טמאה אני לך שנאנסתי מנתין או מממזר אינה מותרת לבעלה ואינו במשמע ואחרים תרצו דמשנה ראשונה לא דינא קתני דמדדינא ודאי אין האשה נאמנת לומר טמאה אני לך להפקיע עצמה מבעלה שהיא משועבדת לו אלא משום דהא מילתא דטמאה אני לך כסיפא לה תקינו במשנה ראשונה להאמינהו דאי לאו דקושטא קאמרה לא הות מזלזלה נפשה למימר הכי ומכי חזו רבנן בתראי דאיכא למיחש לשמא תהא נותנת עין באחר אוקמוה אדינא". וע"ע בצ"א חלק י"ט סימן ל"ז, מתי אי הידיעה מתירה ומתי הידיעה אוסרת.

⁶ כדי לא לעבור איסור. ובמנחת חינוך מצוה מ"ב אות א' דן: "דאם אין עדים שגנב והוא עצמו מודה שגנב... הדין למוכרו והב"ד עושיין כדין אם כן ממילא מותר בשפחה כנענית כיון דנמכר על פי ב"ד אפי' יודע בעצמו שלא גנב מכל מקום אודיתא אפי' בשקר מהני לענין איסור עקצה"ח ס' קצ"ד ואפי' להט"ז דל"מ אודיתא בשקר לענין איסור ע' ס' קס"ט ביו"ד, מ"מ נראה דכאן עיקר הודאה על הגנבה דהוא ממון אם כן מחויב ממון וגזרה התורה שימכרו הב"ד ובנמכר עפ"י ב"ד אינו אסור בשפחה כנענית וכאן נמכר כדין..." (לגבי ראייתו מהקצות בסימן קצ"ד ס' ק' ג', יל"ע שהרי הקצות שם ביאר שהאודיתא הוא גופא הקנין, ואילו כאן הקנין נעשה על סמך השקר).

כלומר, כיון שיסוד הדבר בממון ולא באיסור, לא חל עליו איסור שפחה כנענית, אבל אילו הדבר היה באיסור בלבד, המנ"ח היה מודה שלא היה ניתן להתיר. ובקובץ שיעורים, קידושין אות כ' חלק עליו: "ודבר פשוט הוא שאם הטעה לבי"ד בהודאתו, אין במכירתו כלום, ואינו ע"ע, וכמו בהעידו עדי שקר שגנב ונמכר ע"י ב"ד, דודאי אסור בשפחה אם יודע בעצמו שלא גנב, וה"נ בהודאה בשקר לא נשתנה הדין מפני זה" (יישר כח לרב אחיה סולברג על ההפניה).

ובכלי חמדה: משפטים אות י"ד נו"נ בדברי במנ"ח וכתב על עיקר דבריו: "אמנם בעיקר הדבר נראה ברור כמוש"ל דלאו דוקא למסירת שפחה כנענית אינו נאמן, רק דגם למכירה אינו נאמן והב"ד אין יכולים למכרו עפ"י דיבורו, כיון דלא יתכן המכירה אלא דוקא בשגגה וע"ז אינו נאמן כמוש"ל. ובאמת נלענ"ד שענין זה שחייבה התורה לגנב להיות נמכר בגניבתו אם אין לו הוא ענין קנס, כיון דלא מצאנו זה בשום מקום אף בנזיקין ובגזילה שיהיה מחויב למכור עצמו לשלם לחבירו אם אין לו, ע"כ דמדינא פטור אם אין לו לשלם, רק דהתורה קנסה בגניבה שימכר בגניבתו, וכיון שהוא קנס לא מהני הודאתו דהוי מודה בקנס".

ולחזור על הפתחים ולא להיות עמו בבית אחד.⁷

כלומר, ברור שלאשה יש חובה לברוח מביתה כדי לא לעבור איסורים, גם כאשר אינה נאמנת בבית דין. ואילו ביחס ללוה שחייב כסף (יודע שחלק מהרכוש אינו שלו) שאינו נאמן בבית דין. הגרש"ז זצ"ל לא כתב בצורה נחרצת שאסור לו לתת את הרכוש של אחרים (מחמת איסור גזל), וכתב את דבריו רק באופן של "יתכן" – ומה ההבדל בין המקרים?⁸

⁷ ושם באות ח' כתב: "דבי"ד שפיר אומרים לה שאין מאמינים לה והיא מותרת לבעלה, אבל מ"מ לא תהיין בנות ישראל כשבויות חרב (-פירוש, לחיות על בעל ביודען שיש איסור בדבר) והיא עצמה שיודעת האמת צריכה או עכ"פ יכולה שפיר לברוח מהבעל ולהיות מעוגנת כל חייה וגם לסבול עוני ומחסור, ואילו הבעל אם ירצה יתירו לו בי"ד לישא אשה אחרת כי לגבי דידן הרי היא ממש כמורדת (אך אז מסתבר שיתחייב ליתן לה גט)... ובנוגע לבעל האומר שראה בעצמו שזינתה שפיר מסתבר כהחת"ס בסי' ק"א שאין לנו ליתן פתח לעשירים פרוצים שיש להם הרבה ממון ונותנים עיניהם באחרת להתייר להם לישא אחרת אפילו אם יתן לה מזונות וממון הרבה רק אומרים לו שגם הוא ישאר בעיגון כל ימי חייו, ולדבריו אסור לו אפילו להתיחד עמה כי היא אסורה עליו, אלא שמנדין אותו על תנאי אם הוא מעגן אותה מפני שנתן עינו באחרת. ועי"ש בהמשך הדברים בד"ה "שוב התבוננתי" שמתספק באמור לעיל, ועי"ש בדבריו על האמור בספר פני אריה. ועיין בסוגיית הגמ' בנדרים דף צ ובר"ן שם. וכתב ים של שלמה מסכת יבמות פרק ב סימן י"ח: "בשלמא שהאשה אינה נאמנת לאסור עצמה על בעלה, שהתורה לא אסרה אותה על בעלה היכא שלא ידע שנטמאה, אם לא בקניו וסתירה, וא"כ אפי' את"ל האמת שזינתה, התורה התיירה לו, והיא משועבדת לו, וקרקע עולם לפניו, אבל הוא שיודע בודאי שזינתה, ואסורה לו, ולב יודע מרת נפשו, שלא נתן עיניו באחרת, איך נוכל לכפות אותו להיות עמה, ולעשות מעשה באיסור".

ובמנחת שלמה שם סייג גם את דברי היש"ש: "גם היש"ש בפ"ב דיבמות סי' י"ח שכתב דכיוון שהתורה לא אסרה אותה על בעלה היכי שלא ידע שנטמאה אם לא בקניו וסתירה, וא"כ אפילו את"ל האמת שזינתה, התורה התיירה לו והיא משועבדת לו וקרקע העולם לפניו", ומשמע שהאשה מותרת לו רק כקרקע העולם אבל היא עצמה אסור לה לעשות מעשה בקום ועשה להתקרב לבעל אם היא יודעת באמת שזינתה".

וכתב בחידושי ר' שמעון שקאף כתובות סימן י': "ובארנו ענין זה במק"א דענין חתיכא דאיסורא הוא על כפית בית דין דהאדם עצמו ודאי צריך לעשות כפי ידיעתו, ובאשה אינה נאמנת דרך דבר שהנהגת האיסור הוא בידו ויכול למנוע כפי רצונו הוא בעלים על זה ויש לו נאמנות וממילא כופין בית דין לעשות כדברו, אבל בדבר דלית לה כוח המניעה (=אין הוא יכול להימנע) מחמת שעבוד הבעל אז אין בית דין משגיחין ואדרבה כופין אותה למלאות שעבודה והיא אם יודעת האמת שנטמאה מחויבת למסור נפשה שלא לשמוע לבית דין כדן שאר מאנסין אותה, אבל הבעל שבידו לגרשה יכולים הבית דין להכריחו שיגרש אותה, דבוה אין בית דין פוגעין בזכותה כלום".

ועיין מאורות תורת המשפט ח"ג עמ' 123 בשיטות השונות בדיון זה. ועיין ריטב"א כתובות ט. ד"ה "והא דאמרין"

⁸ היה מקום לומר שיש הבדל בין ממון שניתן להחזירו ולהשיב את הגזילה לעומת איסורים. ועוד, שהמפקיד אצל חבירו בסתר ללא עדים, יודע שלא יאמינו לנפקד שהכסף אינו שלו, ומעיקרא לקח את בחשבונו. וכן שלבית דין יש סמכות להפקיע ממון. אולם צ"ע האם דין בחילוקים אלו כדי להתייר עון גזל.

יתכן שלבית דין יש סמכות להפקיע ממון על פי הנראה בעיניו⁹, אבל אין לבית דין סמכות לומר לאדם לעשות איסור. ולפיכך, כאשר בית דין אומרים לאדם לפרוע, יש מקום להסתפק האם הדבר כולל גם הפקעת ממון שהאדם עצמו יודע שבית דין טועים, ולכך יתכן שמותר לו לתת בידים ויתכן שלא ורק בית דין יקחו ממנו בעל כרחו. אבל, באיסורים שאין לבית דין סמכות לומר לאדם לעשות איסור – על האשה לברוח מביתה.

ובסוגיית הגמ' בכתובות דף ט. אם יש ויכוח בין הבעל לאשה האם המציאות הא מציאות שאוסרת אותה, שהוא אומר עובדה והיא אינה מסבירה אותה באופן המתיר אותה אלא מכחישה את עצם העובדה, הרי הוא נאמן והיא אסורה עליו ואף אינו חייב לתת לה את כתובתה, כלומר טענתו מועילה לא רק לעצמו אלא גם ביחס לאחרים (לאשה), אמנם על פי המבואר בדף י. בשיטת ר' שמעון בן אלעזר, חכמים הם שתיקנו כתובה והם האמינו לבעל בדבריו אינה זכאית להם, כיון שאין אדם טורח בסעודה ומפסידה, עי"ש, ואכמ"ל.

יודע שהעדים אינם דוברי אמת

ג. רמב"ם פרק ח' מהלכות יסודי התורה הלכה ג':

לפיכך אם עמד הנביא ועשה אותות ומופתים גדולים ובקש להכחיש נבואתו של משה רבינו אין שומעין לו ואנו יודעין בבאור שאותן האותות בלט וכשוף הן, לפי שנבואת משה רבינו אינה על פי האותות כדי שנערוך אותות זה לאותות זה, אלא בעינינו ראינוה ובאזנינו שמענוה כמו ששמע הוא¹⁰.

⁹ ואכמ"ל מי הוא בית דין שיש בכוחו להפקיע ממון.

¹⁰ עיין בקונטרס "גבולות הנאמנות של שני עדים" (ועד טוב), האם שני עדים נאמנים להעיד על דברים שהם מחוץ לגדרי הטבע. ועיין בעז"ה לקמן לגבי תרנגולת בלי לב.

הא למה הדבר דומה לעדים שהעידו לאדם¹¹ על דבר שראה בעיניו

שאינו כמו שראה שאינו שומע להן¹² אלא יודע בודאי שהן עדי

שקר¹³.

¹¹ האם גם מחוץ לבית דין ? בפשטות עדים שני עדים היא בבית דין.

¹² ובפשטות אינו חושש למראית עין ואף לא בחדרי חדרים.

¹³ כלומר, אסור לו לסמוך על העדים. ולכאורה צ"ע מדברי הרמב"ם עצמו בפרק י"א מהלכות שגגות הלכה ח': "היה טמא ואמרו לו שנים נכנסת למקדש והוא אומר להם לא נכנסתי נאמן ואינו מביא קרבן שאם ירצה יאמר מזיד הייתי, אמרו לו שנים טמא היית כשנכנסת למקדש ובפנינו נטמאת וידעת שאתה טמא אף על פי שהיה בין טומאה זו שמעידין בה ובין כניסתו למקדש ימים רבים שאפשר לו שיאמר כבר טבלתי הואיל והכחיש את העדים ואמר לא נטמאתי מעולם הרי אלו נאמנים ומביא קרבן על פיהם, אם הביאוהו שנים לידי מיתה חמורה קל וחומר שיביאוהו לידי קרבן הקל שהרי הכחישן". והראב"ד חלק עליו: "היה טמא ואמרו שנים וכו' עד הרי אלו נאמנים. א"א זו הסוגיא שלנו באה לדעת חכמים דאית לה משום מגו אבל לדעת ר"י דאית לה משום דאדם נאמן על ידי עצמו יותר ממאה איש אפילו אמר לא נטמאתי מעולם דקא מכחיש להו במגע הטומאה הוא נאמן וקא פסק רב הלכה כר"י ואמר רב יוסף אפילו ר' יהודה אלא בינו לבין עצמו פירוש שלא יאכל קדש בפני העדים שמעידין עליו ולא יגע בטהרות של אחרים".

ולשיטת הרמב"ם, מי שמכחיש עדים – אינו נאמן והם נאמנים וחייב להביא קרבן על פי דבריהם, ואילו כאן כתב שאין לו לסמוך על העדים בדבר שהוא יודע שהם אינם דוברי אמת ? וכתב הצפנת פענח בפ"א מנזירות הלכה י"א: "דהנה עיין במש"כ רבינו בהלכות שגגות פ"ג ה"א ופי"א ה"ח ע"ש בהשגות ובהלכות אבות הטומאה פט"ו ה"א והנה לכאורה קשה מה בין אומר לא נטמאתי לגבי נזיר לבין לא נטמאתי גבי ביאת מקדש, והנה שם כתב רבינו לשון לא נטמאתי מעולם וע"ש בהשגות. וצ"ל כך דהיכא דהוא מכחישן בעיקר חיוב הקרבן נאמן כל היכא דיש לנו לתלות באיזה סבה אף דלא מתרץ דיבוריה וגבי ביאת מקדש אף דגבי טומאה בלא קרבן נאמן הוא שם משום כך דהא בקרא כתיב או הודע ולא שיודיעוהו אחרים ע' בתו"כ פ' ויקרא פ"ה אך אם אומרים לו העדים שהוא יודע שחייב קרבן ע"ז ודאי נאמנים".

ולפי דבריו נוכל לומר, אדם שראה בעיניו, העדים אינם אומרים לו שהוא יודע שהוא לא ראה, העדים מעידים על מה שראו והתוצאה היא שהם מכחישים את ראייתו. אבל בנידון של הטומאה, העדים אומרים לו "שהוא יודע שהוא חייב" - הם נאמנים עליו.

אמנם, יל"ע דסו"ס הוא אומר שהוא יודע שלא נטמא מעולם, ולדבריו הוא מביא חולין לעזרה וכיצד יעשה שקר בנפשו ? ובתנ"ס כריתות דף יב. סוד"ה "או" (לגבי עדים שאמרו לו שאכלת חלב ששיטת ר' מאיר שמביא קרבן למרות שהוא אומר "לא אכלתי", כתב שכל זה אם "ניחא ליה בכפרה" אבל אם לא ניחא ליה בכפרה – אינו מביא (ועיין תפא"י כריתות פ"ג משנה א' ביכין וכו'). ויש לעיין כיצד ניחא ליה בכפרה על דבר שהוא לא עשה ? ושם סו"ס חושש לדבריהם, וצ"ע. ובדברי הרמב"ם יתכן להציע, ש"מביא קרבן" מחמת דברי העדים, פירושו אנו אומרים לו להביא, ואם יביא לא נקשה עליו שהוא סותר את עצמו, כיון שאנו מקבלים את דברי העדים ביחס אליו. אבל הוא עצמו אם הוא יודע שלא חטא, אכן מעצמו אינו חייב להביא. ולכן כתב הרמב"ם "מביא קרבן על פיהם" – ואין אנו מקשים עליו שהוא סותר על עצמו. ועיין הערה 21.

לפיכך אמרה תורה שאם בא האות והמופת לא תשמע אל דברי הנביא ההוא, שהרי זה בא אליך באות ומופת להכחיש מה שראית בעיניך והואיל ואין אנו מאמינים במופת אלא מפני המצות שצונו משה היאך נקבל מאות זה שבא להכחיש נבואתו של משה שראינו וששמענו.

מה כוחו כנגד העדים ? אם מדובר שהעדים העידו שמאכל כלשהו כשר והוא רוצה להימנע מאכילתו, אין בכך פגם, אולם אם העדים העידו עדות שמחייבת אותו לעשות דבר מה, והוא יודע שהם עדי שקר, וכגון אדם שחייב כסף לאחרים (עיין אות א') שהעידו שרכוש שנמצא אצלו הינו שלו, והוא יודע ששייך לאחרים, ועל פי עדות העדים עליו לתת הכסף לאחרים – בפשטות לא ישמע להם כי יודע את האמת.

ונראה שיש מקום לבאר את הדברים על פי דברי הרמב"ם בפרק ז' מהלכות יסודי התורה הלכה ז' ביחס לחובה לשמוע בקול הנביא :

...ואעפ"כ מצוה לשמוע לו הואיל ואדם גדול וחכם וראוי לנבואה [הוא] מעמידים אותו על חזקתו, שבכך נצטוינו. כמו שנצטוינו לחתוך את הדין ע"פ שני עדים כשרים ואף על פי שאפשר שהעידו בשקר הואיל וכשרים הם אצלינו מעמידין אותו על כשרותן, ובדברים האלו וכיוצא בהן נאמר הנסתרות לה' אלקינו והנגלות לנו ולבנינו, ונאמר כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב.

כלומר, קבלת עדותם של שני עדים מחוייבת למרות ש"אפשר שהעידו בשקר". ומכאן, שבמקום בו השקר גלוי לו (כנ"ל יודע את האמת מעצמו), אין לו לשמוע בקול העדים וכדברי הרמב"ם הנ"ל, ואפילו ב"חב לאחרני", אף שיש בכך סכנה גדולה של איש הישר בעיניו יעשה, ולכך בית דין יכפו אותו על פי הידוע להם וכנ"ל בדברי המנחת שלמה לעיל אות א'.

תרנגולת בלי לב

ד. בשו"ת חכם צבי סימן ע"ד ואילך דן אודות תרנגולת שלא נמצא לה לב:

מעשה בריבה אחת שפתחה בטן תרנגולת להוציא בני מעיה בשפת השלחן וחתול א' עומד למטה אצלה עומד ומצפה לאכול ממה שיפול ארצה ואמרה הריבה שלא מצאה לב בתרנגולת ואמה בעלת התרנגולת אמרה שמא או קרוב לודאי הושלך הלב לארץ ואכלו החתול העומד שם מוכן לאכול הנופל¹⁴. והריבה אומרת אני לא השלכתי לחתול אלא (טריפה הערץ) הוא הטחול, אבל הלב לא השלכתי לחתול... אלא שהריבה אמרה שלא מצאת בה לב ובא מעשה לפני התלמידים והטריפה מטעם ניטל הלב יורנו המורה מה משפט התרנגולת...

תשובה טועים כל האומרים כן כי דבר ברור הוא לכל אשר לבו לב חכם בקרבו ומוח בקדקדו שא"א לשום נברא בעולם לחיות אפילו שעה אחת בלא לב ויהיה כאחד הבריאים...¹⁵.

¹⁴ האם היא היתה נוכחת שם ? על פי המשך דבריו היא היתה שם.

¹⁵ המשך דבריו שם: "ועוד בר מכל הטעמים האמורים היה להם לשום לב לדין האומר נתנסך יינך דכשהוא מסור בידו הוא נאמן ורבו האומרים דדוקא משום מיגו נאמן הא במקום דליכא מיגו כנ"ד אינו נאמן וכאן הרי האם בעלת התרנגולת מכחישה או לכל הפחות אומרת אינה יודעת וא"כ אין הריבה נאמנת ואף החולקים שם ואומרים דאף בלא מיגו נאמן השומר היינו באומר ברי לי לאפוקי בנ"ד שאינה אומרת ברי לי אלא שהיא אינה יודעת דלכ"ע אין זה כדאי לאסור וזה להתלמד במקום אחר שבנ"ד אין צורך לכל זה והדבר פשוט שהתרנגולת מותרת".
ובסימן ע"ו תשובת הרב נפתלי הכהן מפרנקפורט כתב: "מעשה אירע בימי הגאון מוהר"ל מפראג שלא נמצא לב בתרנגולת ובאתה השאלה לפני הגאון מהר"ל מפראג והתיר את התרנגולת באומרו שא"א לשום בריה לחיות בלא לב אפי' רגע א' ובודאי אחר שחיטה נאכד והוא היתר גמור".
ובנו של החכם צבי בשאלת יעבץ סימן קכ"א כתב על דברי אביו הנ"ל: "שאע"פ שנראה לכאורה מדבריו שם שא"א להיות נברא חסר לב. ואפי' אתו סהדי אמרינן סהדי שיקרי ניהו, דאין חוששין למעש' נסים כלל. אעפ"כ ברור אצלי שלא הי' סומך על היתר זה לבדו. אם לא היו באותו מעשה שאר צדי ההיתר שהזכיר שם. ואף על פי שכתב שהן לרווחא דמילתא כל זה דוקא בסתמא קאמר מר דלא

ובדבריו בסימן ע"ז הוא נסמך גם על תשובת הרשב"א (ח"א סימן צ"ח):

וע"ז טרח הרשב"א ז"ל באותה תשובה כל מה שטרח להביא ראיות ברורות שאין להכחיש דבריהם ז"ל במציאות שהטריפה א"א לה לחיות בשום אופן יב"ח ושהמעיד שראה טריפה שחיתה יב"ח שקר ענה ואפי' אם יבאו כמה ויעידו על ככה סהדי שקרי נינהו¹⁶... וכיון שכבר ביררנו שאפי' באו שנים ואמרו של"ה לב לתרנגולת הזאת אינם נאמנים דודאי סהדי שקרי נינהו...

ויש לעיין לשיטתו, אם תבוא אותה ריבה או שני העדים וישאלו האם להם מותר לאכול תרנגולת זו אחר שהם ראו שלא היה לב, אחר שאנו קבענו שהם עדי שקר?

אם נבוא לדון לאסור לאותה ריבה או אותם עדים מדין "שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא"¹⁷. עלינו יהיה לומר, שאם דין זה חל מדין "נדר", הרי

תלינן במעשה נסים אלא אית לן למיתלי במידי דשכיח דנפל בלי השגחה כיון דאפשר ומצוי הוא. ואף על גב דאתו סהדי ומסהדי שלא הי' כאן לב. אמרינן סהדי שיקרי נינהו, ומחזקינן להו בדלא הוו דייקי כולי האי. לראות ולהשגיח היטב מתחלת פתיחת בטן התרנגולת לחקור את לבו. דהוי מילתא דלא רמיא עליה דאינש ועביד לה ולא אדעתיה...". (ולגבי המציאות ושינויה ע"פ הוראת חכמים, עיין ירושלמי כתובות פ"א ה"ב, סנהדרין פ"א ה"ב (לק גומר עלי), ובעלי תמר שם לגבי עיבור החודש. ועיין בקובץ "וינחם לבטח" עמ' 23. ובספר נתיבים בהלכה ומנהג י' עמ' 257 ואילך, כתב שהמציאות היא בעולם העליון, רק מחמת החומר הדבר אינו מועבר לעולם הזה וזאת על פי הביטוי: "התורה מדברת בעצם בעליונים ורומזת בשניות בתחתונים". ועיין בהערה הבאה.

¹⁶ עיין שו"ת לב אריה ח"ב סימן ל"ו, לגבי היכולת כיום לרפא טריפות, ועל פי דברי החזו"א יו"ד סימן ה' אות ג': "שאותן טריפות שאמרו חז"ל שמעידין על אשתו לאחר י"ב חודש, אין מעידין בזמננו, דמנתחים הרופאים וחיים" ועי"ש שהקב"ה ברא רפואות לטריפות. ובחזו"א באו"ח בקונטרס השיעורים כתב: "הכרעת שיעור טריפה הפרטית נתנה לחכם ומה שנראה לו זה הוא שורש ההלכה שנאמרה משה מסיני, ועל תנאי זה הוזהרנו... ואפשר דחייה תלויה בהרואת החכם אם ההוראה היתה בחייה, כדאמר בירושלמי פ"ק דכתובות ה"ב...". ועיין בהערה הקודמת.

¹⁷ עיין כתובות כב., ועוד.

שאסור להם לאכול כיון שנדרו לאסור¹⁸, אבל אם דין "שויה" חל מדין נאמנות (עיין קצות סימן ל"ד ס"ק ד' שדחה את השיטה האומרת שמדובר בדין נדר), לא נוכל לתת נאמנות לדבר שהוא נגד המציאות ונמצא לכאורה שיהיה מותר להם לאכול כיון שאין כאן ויכוח ביניהם לבין עדים אחרים שנוכל לומר שהם עצמם אסורים¹⁹, אלא דבריהם מנוגדים למציאות וכלל א"א לקבל דבריהם ועלינו לומר להם שאין להם נאמנות אף על עצמם ויוכלו לאכול. או שנאמר שיתכן שיש מעשה ניסים בעולם אבל אין לעדים סמכות להעיד על כך ולא חוששים למעשה ניסים²⁰, ונאמר להם שהם שראו בעיניהם אכן לא יאכלו את התרנגולת, אבל אנו לא מקבלים את דבריהם ונאכל.

ולשיטת יד המלך (לנדא) בפרק ט' מהלכות אישות הלכה ט"ו, נאמנותו של אדם על עצמו אינה מתורת שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא אלא:

ומימרא פשוטה היא בש"ס [כריתות יב, א] דאדם נאמן על עצמו יותר ממאה איש²¹, ונאמנות זו אינו ענין כלל ואינו נוגע כלל לנאמנות של שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא, דנאמנות זו נאמנות גמורה היא, וכמובא בהדיא בסוגית הגמרא ריש פרק אמרו לו [כריתות שם].

¹⁸ אף שיש לדון בכל זה, שהרי הם טוענים שלא היתה להם כוונת נדר, אלא לומר את מה שראו, וצ"ע, ואכמ"ל.

¹⁹ וכמו כן בדין הזמה, האם המוזמים יכולים לסמוך על דברי אלו שהזימו אותם?

²⁰ עיין בתשובת הרשב"א לעיל שהאריך.

²¹ במשנה בכריתות דף יא: בדינו של אדם שעדים העידו עליו שאכל חלב: "שנים אומרים אכל והוא אומר לא אכלתי, רבי מאיר מחייב. א"ר מאיר: אם הביאוהו שנים לידי מיתה חמורה, לא יביאוהו לידי קרבן הקל? אמרו לו: מה אם ירצה לומר מזיד הייתי – פטור". ובשיטת חכמים הפוטרים נאמר בגמ' יב: "איבעיא להו: מ"ט דרבנן? משום דאדם נאמן על עצמו יותר ממאה איש, או דלמא משום דאמרינן: מיגו דאי בעי אמר מזיד הייתי – פטור, כי אמר נמי לא אכלתי – מהימן ופטור". ומבואר שם בגמ' ששיטת ר' יהודה היא שאדם נאמן על עצמו יותר ממאה איש. ובדף יב: "אמר רב נחמן, הלכה כר' יהודה". כלומר, שאדם נאמן על עצמו יותר ממאה איש ואפילו כנגד עדים, אמנם רב יוסף שם מסייג את הדברים: "אמר רב יוסף: לא אמרה אלא בינו לבין עצמו ולעצמו". ופירש רש"י: "ולא

ועיקר הנאמנות של שויא אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא רק בחזור אח"כ ושוב לא שייך עוד הנאמנות של אדם נאמן על עצמו, דנאמנות אדם על עצמו אינו רק דוקא בעת שעומד בדיבורו, אבל מכח שויא אנפשיה חתיכה דאיסורא אין בידו לחזור אח"כ דגוף החפץ מצד עצמו השווה עליו לחתיכת איסור.

ואף לדבריו נראה שעצם הנאמנות נסתרת מן המציאות, ואף שהיא יותר ממאה איש, כל זה כמובן לעצמו. אבל גם מאה עדים אינם יכולים לומר כנגד המציאות הידועה לנו, ולכן אין לקבל את דבריהם ולא יהיו נאמנים אף על עצמם וכו"ל. ואין לומר שעתה הם רוצים לחזור בהם ויחול דין "שויא", כיון שהם לא חוזרים מעדותם מרצונם אלא מהכרח חיצוני, וצ"ע. ואא"כ נאמר שביחס לעצמם הם נאמנים על מעשה נסים.

ובנידון של הטריפה שבתשובת הרשב"א, שהעדים אומרים שהיתה בה טריפה יותר מ"ב חודש, וא"כ הם עצמם ראו שאינה טריפה, וא"כ לכל העולם יהיה אסור לאכול (שאינם נאמנים) ולהם עצמם יהיה מותר ?

ונראה, שבנידון זה שמדובר במסורת שאינה חיה יותר מ"ב חודש – גם הם עצמם שיאמרו שראו שחיה יותר מ"ב חודש, אינם יכולים לחלוק על מסורת ולהכה למשה לסיני, אסור להם לנהוג על פי ראייתם, אף שעבורם הדבר ישאר בתמיהה²².

אמרן לא אמר - ר' יהודה שהוא נאמן וטהור אלא לאכול טהרות בינו ובין עצמו אבל לפני אחרים לא יאכל דלמא אתי לזלזולי בטהרות. לעצמו - נאמן לאכול טהרות שהוא נוגע דאדם נאמן על עצמו אבל לאחרים לא יאכילם".

והרמב"ם בפרק י"א משגגות הלכה ח', נראה שלא פסק כר' יהודה, והשיג עליו הראב"ד שם, והכס"מ ביאר שהרמב"ם קיבל את דברי רב יוסף לסייג את נאמנותו רק לגבי טהרות, ואף רב נחמן דיבר רק ביחס לטהרות. ע"ש. ועיין לעיל אות ג' ובהערה 13 בדברי הרמב"ם שם מוכח שלגבי עצמו נאמן ועי"ש בהערה ולפי האמור כאן נאמר שכיון שמדובר על עצמו אף הרמב"ם מודה, ויל"ע.

²² ובפלתי סימן מ' ס"ק ד' כתב לשיטת החכם צבי: "והפריז על המדה ביותר, כי איך מדמה חומרא לקולא, הרשב"א אמרו להחמיר דאין לסמוך על עדותן לבטל דבר תורה ולהקל באיסורים, אבל להקל

שוחט שיודע ששקר העידו בו

ה. שו"ת חוות יאיר סימן ט"ו:

ומזה נסתפקתי במי שהעבירוהו מהיות שו"ב ע"י עד אחד עם קצת רגלים לדבר ומ"מ יודע בעצמו ששקר ענה בו אם רשאי לשחוט בביתו או בבואו למקום אחר שאינם יודעים מה שנעשה לו. ואפילו אמת הוא שנכשל ויודע ששוגג הוא או שהעבירוהו ע"פ עדות ב' עדים, י"ל דבאין רואים ויודעים - שרי, אחר שאין כאן חשד אפילו לרואים בשחיטה זו השניה שום איסור רק מה שהעבירוהו, אם עתה יראה ה' ונזהר למה נאסר לו²³.

לא שמענו דנימא עידי שקר הם ונאכל תרנגולת בלי לב, הס מלהזכיר להחזיר טריפות וספק נבלות. ויאמר נא, העדים המעידים שהם פתחו בהשגחה ולא מצאו לב, מותר להם לאכול או לא, אם תאמר מותר לאכול הס מלהזכיר, הם ראו והעידו שלא מצאו לב ושווייהו חתיכה דאיסורא, וכי אמרינן ליה אכול תרבה. ואי אסור, נמצא חתיכה אחת לזה אסור ולזה מותר, נשתקע הדבר. ובפרט כי הרשב"א אמר מה שמקובל בדינו ומסורת הלכה למשה מסיני שטריפה אינה חיה י"ב חודש, ואפילו חוקות שמים וארץ אינם יכולים להכחישו ולנתק מוסדות התורה של בעל פה, ואם תאמר כן הרי אתה עוקר דבר תורה. אבל דבר זה וכי יש עליו קבלה או רמז בדברי חז"ל, רק בנוי לדעתו על פי השכלת הטבע ומציאות שלא יצויר לבעל חי להיות חי בהעדר הלב, וכי זהו הכחשת הקבלה והתורה עד שנימא שיבטל אלף עדים ואות אחת מהתורה לא יבוטל, וכי בזה הכחשה לתורה וקבלה, אדרבה חיזוק מבלי לילך אחר מציאות הטבע, רק כפי התורה אשר לנו מורשה, ומה בכך שמכחיש חוקות הטבע, וכי על ידי כן יצא חורבה כמו שיש לחוש אם נכחיש כללית התורה בטריפה אינו חיה וכדומה, ובפרט יסודות חכמי טבע בנוי על פי נסיון, היום היתה הסכמה כך, וכאשר באו אנשים שראו ההיפוך אף הם נזרו אחר מהסכמתם ועשו כלל אחר, וכן תמיד, עד כי עכשיו על ידי נסיון בזה נסוגו אחור ממש מכל הנחת גלינוס ארסטו וכדומה [ו]יבחרו הנחות ויסודות חדשים, אם כן איך בשביל יסודות טבע מציאות, נכחיש העדים ונתיר איסור טריפה וספק שלה. ועי"ש שחולק על עיקרי דבריו של החכם צבי ושאל לרופאים ויתכן שבשר אחר שיש בו חללים וכו' החליף את הלב וא"כ כיון שאין לתרנגולת זו לב רגיל הרי היא טריפה ואסור לאוכלה. והחזו"א ביו"ד סימן ד' ב"ק י"ד, תמה עליו שאם יש בשר אחר כמו לב, הרי הוא הלב ואינה טריפה, ולפיכך יש לקיים את דברי החכם צבי והמהר"ל שהבהמה כשרה, עי"ש (אמנם לפי החזו"א בהמה כשרה כי יש לה לב אחר, ואילו לחכם צבי הבהמה כשרה היא ודאי היה לו את הלב המקורי).

²³²³ בכור שור יבמות פז: "שנים שאמרו על דבר אחד שאסור הוא ויש אחד שיודע בבירור שהוא מותר ושקר העידו, מהו שיאכל מאותו דבר בצינעא. ודן שם ע"פ שיטת ר' יהודה בכריתות שאדם נאמן על עצמו יותר ממאה איש, אולם הרמב"ם בפרק י"א משגגות הלכה ח' לא פסק כך. אולם אם יודע שכך האמת, הרי שהיה אמור להיות מותר, אולם: "כיון שאנן אסרי עליו בפרהסיא, אסור אפילו בצינעא, על דרך שאמרו חז"ל כל מה שאסרו חכמים מפני מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור". אולם התיר לצורך גדול, ועי"ש. ועיין מש"כ על דבריו בשו"ת שו"מ, תניינא ח"ב סימן ט"ז. ועי"ש משל"מ פ"ט מאישות הלכה ט"ו.

ויל"ע האם נוכל לומר שכאשר יודע באמת, לא נאמר הכלל הנ"ל, וצ"ע.

ויש לעיין האם לדבריו מותר לו לאכול (בצינעה) גם מהשחיטה של הבהמה שמחמתה הוא נפסל, כאשר הוא יודע ששחט כראוי, או שרק משחיטות הבאות והלאה מותר לו לאכול²⁴ ? האם נדייק מדברי החוות יאיר שרק מכאן ואילך מותר לו, כיון שלא דן על הבהמה בגינה הוא נפסל, או שאין לדייק זאת כיון שלא זו השאלה עליה דן.

ובעיקרם של דברים, לכאורה לפי דברי הרמב"ם לעיל (אות ג') כיון שהוא יודע האמת מותר לו.

אמנם חידושו של החוות יאיר גדול יותר, שעד עתה הדיון נסב על האדם עצמו, ואילו במקרה שלפנינו החוות יאיר מחדש שידיעת האמת שלו, יכולה להתיר גם לאחרים (בבואו למקום אחר), שכלפיהם יש פסק בית דין שהם חייבים לשמוע לו. ונמצא לכאורה שהוא מכשיל אחרים שלא לשמוע לפסק הדין, ושמא בעיר אחרת אינם כפופים לפסק הדין של העיר ממנה בה, רצ"ע.

דנו אותו למיתה בשקר

ה. שו"ת מנחת אלעזר ח"א סימן י"ח (קונטרס שיירי המנחה):

²⁴ ויל"ע האם יש מקום לדמות לדין "חכם שאסר" האם האיסור חל רק על הדבר נשאל או גם למקרים דומים, ומה הדין בשאלה שאינה על "חפצא" אלא בהתנהגותו של אדם, ועיין בענין זה בתשובת שאלה הערה 6.

באחד שיצא ליהרג וחבשוהו הב"ד והוא יודע שהמעשה שקר וימצא מקום לברוח אם מותר לו עפ"י התורה, שיש להעיר מד' הרמב"ם (בפ"ח מהל' יסודי התורה) וז"ל 'הא למה זה הדבר דומה לעדים שהעידו על דבר ברור שראה בעיניו שאינו וכו' שהן עדי שקר' עכ"ל²⁵... אכן באמת היכן שיודע בעצמו שהעידו שקר כבר גליתי דעת נוטה שיי"ל שמותר לברוח...

ויש לעיין מדוע 'רק' מותר, ולכאורה חובה עליו לברוח, והרי עבורו מדובר בפיקוח נפש, ולא רק זאת הוא יציל את הדיינים מאיסור הריגת חף מפשע ? ובהמשך דבריו ביאר את הספק:

ע"כ יש להסתפק כשהוא בעצמו יודע שהמעשה שקר ולהד"מ והעדים העידו שקר בנדון וימצא מקום לברוח אחר פסק הסנהדרין להציל נפשו אם מותר עפ"י התורה או לא אם גם בזה מצווה ומחייב ליתן נפשו להרוג כדי שיקיימו הסנהדרין מצוותן²⁶ אף שהעדים העידו שקר כנזכר או בזה מותר אם יוכל לברוח ?

²⁵ לעיל אות ג'.

²⁶ כשמדובר שבית דין דנו דין אמת: "אולם על זה יש להסתפק גם היכא שהעידו אמת אם מותר לו לברוח דהא בשביל שיקיימו בו הב"ד מ"ע להרגו אינו מחוייב הוא למסור נפשו כדי שיקיימו המה מצותן. הגם היכא שמוסר נפשו ונהרג בב"ד הוי ליה כפרה ועיי' בשו"ת נו"ב (קמ"א או"ח סי' ל"ה) דפשיטא דאדם שנתחייב מיתה בב"ד אם ביני לביני נמשך שנים רבות והתענה תעניות לאלפים והרבה סגופים הא ודאי שאין הב"ד משגיחין על תשובתו והורגים אותו עכ"ל לענינו. מ"מ זהו רק שהב"ד מצוין להורגו וכמ"ש שם הנו"ב הטעם דא"כ לא יקויים עונש הב"ד לעולם כי כ"א יאמר עשיתי תשובה והרביתי סיגופים וכיוצא. אבל הוא בעצמו אם יוכל לברוח ממאסרו קודם מיתתו (וחושב בלבו שיתקן חטא זה יותר כשיחיי' ויכל לתקן הרבה במצות וגם בסיגופים)... והנה בזה ה"י נראה לומר פשוט כיון דבמיתתו דתהוי ל"י כפרה כדאמר' בסנהדרין במתני' (מ"ג ע"ב) א"כ בודאי צותה התורה עליו שיתן לכפר נפשו בזה וזאת המיתה תהיה לו לכפרת עון וכיון שכבר נתחייב זה בסנהדרין במיתה זו גם אם יעשה כל הסיגופים וכל התשובות פשוט דלא יועילו לו רק בשיעשו בו משפט כתוב הנגזר עליו בזה (וע' מזה קצת בשו"ת נו"ב קמא חאו"ח סי' ל"ה ד"ה ואין זה ספק) וממילא עפ"י התורה י"ל דאסור לו לברוח כדי שיתן א"ע לכפר נפשו אשר חטא".

ויש לעיין אם עבר וברח על איזה איסור עבר, האם רק הפסיד כפרתו או עבר על איסור נוסף, ולקמן מבאר המנחת אלעזר שמונע מבית דין לקיים את מצוותם. וכתב במידות לחקר ההלכה חלק ב', מציאות ודין עמ' כ"ה אות ל"ג: "ואם יתחמק למשל מעונש מיתה המוטל עליו הוא נשאר רק בעל עברה מצד העברה שעליה היה נידון אבל אין עליו עוד עברה מה שלא קויים בו החיוב מיתה". ומדבריו משמע, שאין עליו איסור או עבירה בעצם הבריחה. ויל"ע אם יאמר כן גם במי שמתחמק משאר עונשים כגון מלקות.

כלומר, גם כשהוא יודע שהעדים הטעו את בית הדין, לבית דין יש מצוה לדרון אותו למיתה²⁷, ואין לומר שכיון שהוא יודע שהם טועים, הוא 'מציל' אותם מדין טעות והריגה – כיון שעבורם זה הדין²⁸ ואמנם לא הכריע למעשה²⁹.

²⁷ עיי"ש דין במעשה בשמעון בן שטח, ובדברי החוות יאיר הנ"ל.
²⁸ שו"ת נהרות איתן ח"ב סימן כ"ט (עמ' קס"ז): "עוד מצינו דוגמא לזה דתנן ביבמות ר"פ האשה רבה (דף פ"ז ע"ב) 'האשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעלך וניסת ואח"כ בא בעלה תצא מזה ומזה וצריכה גט מזה ומזה וכו' והולד ממזר מזה ומזה". וידוע המעשה שהיה בכגון דא אצל רבינו רשכבה"ג רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל שאחרי שהתיר עגונה מחבלי עיגונה הבחין בנו של הרב בעיירה שבא ההרוג ברגליו לשם ונעשתה כל העיירה כמקרה וכאשר נכנס בנו לאביו להודיע לו על המכשול שאירע מתחת ידו היה הבן במצב של חיל ורעדה והבחין בזה אביו שהינו בהול מאד ומיד שאלו מה אירע. והשיב לו שההרוג בא ברגליו והתקלה שיצאה מתחת ידו גדולה מאד. השיב לו אביו ואמר לו בפסקנות גדולה: "תצא מזה ומזה והולד ממזר" ואין טעם לבהלה. דאם היו מוכיחים לי שהתשובה שפסקתי בהיתר עגונה זו איננה נכונה כיון שהראיות שהבאתי לפסק זה הן קלושות או מופרכות היה מוטל עלי להצטרע ולדאוג על התקלה והמכשול שיצא מתחת ידי אבל מכיון שהתשובה והראיות הינן נכונות ומוצקות הרי הדין שפסקתי לפי הנתונים שהיו לפני אז היו אמת כפי שנמסר הכי בידי הדיין לפסוק דעפ"י זה היתה באמת מותרת להנשא אלא שעתה בא ההרוג ברגליו ממילא נשתנה הפסק ועכשיו דינה שתצא מזה ומזה וכו' וזהו דין חדש אשר אינו מבטל למפרע את ההלכה הקדומת שהיתה נכונה בזמנה".
ולדבריו, אין על הנידון מצוה להציל את בית הדין, כי הם מבחינתם דנים דין אמת. ואמנם מצינו שגדולי ישראל שנתברר להם שפסק ההלכה שלהם בדין עגונה תהברר כטעות, משכו ידיהם מלדון עוד בדיני עגונות (עיי' אמרי פי חלק ג' עמ' נ'), ולדרך זו מסתבר שיש לנידון להודיע לדיינים. ובספר עיונים בהלכה (שמעיה) חלק א' עמ' רס"ו הביא שבספר שמושה של תורה (והו"ד בהיו דברים מעולם ח"ב עמ' 68), מעשה באדם שחלם שהעגלה בה הוא יסע על הקרח שבנהו, והקרח יתבקע הוא ימות, ובא עם חלום זה להגד"ח מוואלזין זצ"ל שאמר לו "חלומות שוא ידברו" והוא יכול לנסוע, ולמחרת שוב חלם אותו חלם והגד"ח ענה אותה תשובה. והלה נסע – והקרח נבקע מתחת לעגלה והוא טבע ומת. והגד"ח ענה לבני משפחת הנפטר, שכיון שחז"ל אמרו שחלומות שוא ידברו, כך הוא, ואין קשר בין הטביעה לבין החלום, ואילו היתה בא שאלה זו בפניו פעם נוספת – היה עונה אותה תשובה.

²⁹ אם מוציאים אותו להורג והוא יודע ששקר העידו בו האם יתודה? הרמב"ם בפרק י"ג מהלכות סנהדרין הלכה א' כתב: "אומר לו התודה שכן דרך כל המומתין מתודין וכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא, אם אינו יודע להתודות אומרים לו אמור תהא מיתית כפרה על כל עונותי, אפילו ידע בעצמו ששקר העידו עליו כך הוא מתודה". וכתב בספר ארעא דרבנן מהדורה קמא מערכת אות ו' סימן ר"א: "ויודי של חייבי מיתות. כתב הרמב"ם בספר המצות עשין ע"ג שאינו חייב להתודות כשידע שאין לו חטא ושקר העידו עליו. ובפרק י"ג מהלכות סנהדרין [הלכה א'] כתב, שצריך שיתודה אפילו ידע בעצמו ששקר העידו עליו, וכתבו המפרשים ז"ל דהתם דבר תורה קאמר אבל מדרבנן מיהא צריך שיתודה". ובהערות עפרא דארעא שם ס"ק נ"ה, שיסוד הוידוי שלא להוציא לעז, עיי"ש.
ובדין עדים זוממים (דברים פרק י"ט פסוק י"ט) למדנו "כאשר זמן ולא כאשר עשה". כלומר עדים זוממים שהעידו בשקר על פלוני שחייב מיתה וקודם פסק הדין באו עדים אחרים והזימום, הדין הוא שהעדים הזוממים נהרגים באותה מיתה שזממו להרוג את אותו אדם. אבל, אם בית דין כבר הוציאו להורג את האדם, ולאחר מכן הזימו העדים, אין להענישם.

שבויה טהורה

1. גמ' כתובות דף כז :

מתנני'. אמר ר' זכריה בן הקצב, המעון הזה לא זזה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו עובדי כוכבים לירושלים ועד שיצאו. אמרו לו, אין אדם מעיד על עצמו.

שבויה אסורה לבעלה ובעלה העיד שהיה עמה ולא נאסרה, אבל הוא אינו נאמן. ויש לעיין האם הם עצמם שיודעים האמת, מותרים להיות יחדיו. ובגמ' מבואר שהוא ייחד לה בית מיוחד בחצרו ולא דרה עמו בבית.

ובטעם הדבר כתב הרמב"ן שם: "אם נהרג ראובן, נחשב שהיה אמת כל אשר העידו הראשונים כי הוא בעונו מת, ואילו היה צדיק לא יעזבונו ה' בידם... ועוד לא יתן ה' השופטים הצדיקים העומדים בפניו לשפוך דם נקי, כי המשפט לאלוקים הוא ובקרב אלוקים ישפוט, והנה כל זה מעלה גדולה בשופטי ישראל, וההבטחה שהקב"ה מסכים על ידם ועמם בדבר המשפט". ולפיכך לא יהרגו את העדים הזוממים אחר ביצוע פסק הדין באותו אדם.

ויש לעיין והלא במסכת הוריות מקרים רבים בהם היתה טעות לבית דין, ולכאורה לפי הרמב"ן לא יכולה להיות מציאות שכזו שהרי הקב"ה מציל את הדיינים ממכשול? וכן, לדבריו אותו אדם שיודע שהעידו בו שקר אסור לו לברוח כי ברור שהדיינים לא נכשלים (ולא כאמור בפנים)? ובאילת השחר על התורה כאן הקשה: "וצ"ב, דמצינו בסנהדרין מד: שהיה תקלה בכך שמעון בן שטח שהואו העדים שהעידו שקר ומ"מ הוא נהרג, ועל כרחך שזה (-דין) כאשר זמם ולא כאשר עשה), גזירת הכתוב". ובשו"ת בני בנים ח"ב סימן כ"ג הקשה מהאמור בגמ' במכות דף ה. שאמר שמעון בן שטח לר' יהודה בן טבאי: "אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי... וכל ימי של יהודה בן טבאי היה משטח על קברו של אותו העד..." (ועי"ש כמה הסברים).

והיה מקום לישב, שדברי הרמב"ן נאמרו רק ביחס לעדים זוממים, בהם אין לנו הוכחה ודאית שהעדים המזוממים דוברי אמת יותר מהמוזמים, ועל כך אומר הרמב"ן שאם כבר נהרג הנידון, מוכח שהקב"ה ניצב עם הדיינים (עיין הכתב והקבלה כאן, שו"ת שו"מ מהר"ר רביעאה ח"ג סימן קמ"ט), אמנם לשונו של הרמב"ן נראית כללית (ולגבי ר' יהודה בן טבאי ע"כ יש לומר תירוץ אחר – עי"ש בבני בנים).

וכתב בדרשות הר"ן, דרוש י"א: "ואני סובר עוד, שאי אפשר שימשך ממה שיכריעו הסנהדרין הפסד בנפש כלל, גם כי יאכילו דבר האיסור ושיאמרו בו שהוא מותר. לפי שהתקין אשר ימשך בנפש מצד ההכרעה למצות החכמים מורי התורה, הוא הדבר היותר אהוב אצלו, כאמרו (ש"א טו כב) הנה שמוע מוכח טוב, ותיקון ההוא יסיר הרוע אשר הוא מעותד להתילד בנפש מצד אכילת הדבר האסור ההוא. וכיוצא בדבר זה בעצמו יקרה בגוף, כי המאכל המזיק, כשיאכלהו האוכל על דעת שמועיל אליו, הנה מחשבתו תפעל באוכל ההוא, ויסור ממנו היזק, אם לא שיהיה מופלג. כן הענין כשימשך האדם אחר מצות הסנהדרין, גם כי ישיגו ויכירו בדבר האסור שהוא מותר, הימשכו אחר עצתם, והיותו נמשך אחריהם, יסיר מנפשו כל אותו רוע שהיה ראוי שיתילד מצד אכילת הדבר האסור ההוא. ולכן צותה התורה ואמרה לא תסור מן הדבר אשר יגידו אליך ימין ושמאל".

ולכאורה כיון שהם יודעים האמת, מדוע לא יוכלו בצינעה לנהוג כפי
האמת ?

ובשו"ת רב פעלים ח"א יו"ד ל"ב כתב שאילו היה מדובר בינו לבין קונו
היה מקום להתיר אבל בנידון זה:

לא חשיב בינו לבין קונו, מפני הוולדות... הולד הוא ספק חלל,
וונתנים לו חומרי כהנם וחומרי ישראל... חשיב נוגע לאחרים ולהכי
מפרישים אותם.

ואע"פ כן כתב:

דכל זה הוצרך לעשות מפני הרואין... ואי הוה אפשר לבוא אצלה
בסתר וליכא דידע, אין לנו הוכחה מגמ' הנזכרת דהיה מונע עצמו
מזה משום איסורא, וגם נמי אפשר לומר דאע"ג דמצי לבוא אליה
בסתר לא עביד הכי, דחושש שמא תתעבר ממנו ונמצא דעביד בגלוי...
ולכן נמנע.

ולפי זה אם כבר אינה יכולה ללדת, חזר הדין שמותר. אמנם במנחת עני
(לבעל היד דוד) בערך 'נאמנות אדם על עצמו כנגד עדים' חלק על שיטה
זו:

מיהו איכא למימר כיון דרבנן אסרו שבויה ואמרו אין אדם נאמן ע"י
עצמו, בכל ענין גזרו ועשאוהו כדבר האסור³⁰...

כלומר, בשבויה חלה תקנת חכמים מיוחדת (ואין זה דומה למקרים שונים
שהוזכרו לעיל שחכמים לא גזרו בהם במיוחד) לאסור שבויה אפילו

³⁰ ועיי"ש בדין אשה שקינא לה בעלה יודעים האמת שלא נאסרה.

כשירוע להם שלא נטמאה.

ידיעת האמת – כאשר הוא הפיץ את השקר

ז. במקרים האמורים לעיל, הוא יודע את האמת ואילו אחרים סוברים, על פי ידיעה שלהם שאין הוא דובר אמת. ויש לעיין מה הדין במקרה הוא יודע את האמת אבל מסיבות כלשהן יצר מצב שוא כלפי חוץ שלא כפי האמת, האם הוא כלפי עצמו יכול לנהוג כפי האמת³¹.

בשור"ת הרמ"א סימן ב' (הור"ד בקצרה בט"ז יו"ד סימן קפ"ה ס"ק ב'), כתב שיצחק היה מותר באשתו למרות שכלפי חוץ אמרו שהיא אחותו כיון שיש להם אמתלא. וכך גם מי שרצו להסתיר ההריון מאחרים מחשש עין הרע, והופץ בקרב בני ביתה שהיא טמאה, שהם מותרים בצינעה. ובשור"ת רב פעלים ח"א יו"ד סימן ל"ב, ג"כ דן בשאלה מעין שאלת הרמ"א וכתב שכיוצא בזה יש לשאול באשה צעירה שפסקו לה הדמים וחששה לספר לבעלה שמא יגרשנה והיתה מתנהגת כמי שיש לה וסת ושאלה האם בימות החורף הקרים, יכולה ללכת למקוה אבל לא לטבול בפועל. ותחילה העלה לאיסורא (בשני המקרים):

³¹ בדיני ממונות עשוי אדם שלא להשביע את עצמו (לא להראות עצמו כשבע). ופסק הרמב"ם בפרק ו' מהלכות טוען ונטען פרק ו' הלכה ז': "וכן אחד היו אומרים עליו שהוא בעל ממון, בשעת מיתתו אמר אילו היה לי ממון לא הייתי פורעו לפלוני ולפלוגי, ואחר מיתתו באו פלוני ופלוגי לתבוע ואמרו חכמים אין להם כלום, שהאדם עשוי להראות עצמו שאינו בעל ממון ושלא הניח בניו בעלי ממון וכל כיוצא בדברים אלו" (והראב"ד שם חולק).

ולפי"ז י"ל בנ"ד, מאחר דהוחזקה בנדה שלבשה בגדי נדה בפני השכנים, ונהגה בדרך נדה, דאז לא מהני בה אמתלא, ועונשים אותם בב"ד על ביאתם אם יראום, על כן אסור שיבא בעלה עליה בסתר עד שתטבול, וכן באידך שמערמת לילך לבית הטבילה ואינה טובלת, גם זה אסור, אלא צריכה לטבול באמת כשאר נדות גמורות.

ולאחר מכן ציין לתשובת הרמ"א הנ"ל (ופלפל האם מועילה אמתלא והאם יש צורך בה כאשר שניהם יודעים) והסיק:

נמצא דין זה דהרמ"א ז"ל הסכימו בו כל האחרונים ז"ל הנז"ל, דמותר לבא עליה בסתר. ודין זה הוא ענין השאלה דידן, על כן גם בשאלה דידן יש להורות לבעלה שיבא עליה בסתר בחדר סגור שהיא והוא ישנים בו.

אך בשאלה השנית שאינה מגדת הענין לשום אדם ולא לבעלה, אין להתיר לה שתערים ללכת לבית הטבילה ולא תטבול, ורק יש להתיר לה בזה בתנאי שתגלה הענין הזה מקודם לב"ד או לפני עדים כשרים.

ונמצא, לדבריו שכאשר הוא עצמו מפיץ את השקר ורק הוא יודע מהאמת, אין לו היתר לנהוג בצניעא כפי היתרו, משא"כ במקרים שהובאו לעיל, שהוא יודע האמת ואחרים העידו עליו שקר - יש שהתירו לו בצניעה, ושמה הרב פעלים עצמו אכן יאסור בכל המקרים הנ"ל (עי"ש בדבריו). או שנאמר שכאשר הוא מעיקרא אומר את דבריו ואחרים העידו עליו שקר, קל יותר כיון שהוא אינו חוזר בו מדבריו ולכן מותר לו בצניעא, משא"כ שמעיקרא הפיץ את השקר, אין יכולת להתיר לו בצניעה, אם רק הוא יודע (משא"כ כששניהם יודעים)³².

³² בכור שור יבמות פ"ז ע"ב: "בדין האומר דבר זה אסור הוא ועדים הכחישוהו דקיי"ל דשוויה אנפשיה חתיכא דאיסורא כמ"ש ביו"ד סי' א' וקכ"ז לא יאכל אפילו בינו לבין עצמו אף על פי שיודע שהאמת עם העדים רק שעשה ע"י איזה אמתלא גרועה שלא האמינו לו להתירה עליו ונשאר הוא באיסורא לא יאכל אפילו בינו לבין עצמו כ"א לאיזה צורך גדול"

קונטרסי ועד טוב

❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.	❖ גרמא בשבת, הותרה או נאסרה – אלול תש"פ / תשרי תשפ"א.
❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.	❖ מיעוט המצוי – חשון תשפ"א / כסלו תשפ"א.
❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.	❖ העין יכולה לראות – טבת תשפ"א.
❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.	❖ אין המחשבה הולכת אלא
❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.	❖ אחר העובד – שבט תשפ"א.
❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.	❖ אם רצה להקריב מקריב – אדר תשפ"א.
❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.	❖ דרך המלאכה על פי שעתה ומקומה – ניסן תשפ"א
❖ האם הולכין בממון אחר הרוב – חשון / כסלו תשע"ח.	❖ חוקפו של חיוב שבטלה סיבתו – סיון תשפ"א.
❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.	❖ טומאת התהום – תמוז תשפ"א.
❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.	❖ מעשה שבת שהתבטל – אב תשפ"א.
❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.	❖ ספיאק דרבנן – אלול תשפ"א/תשרי תשפ"ב.
❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.	❖ כפיה במצוות – מרחשון תשפ"ב.
❖ כדי דיבור – אייר תשע"ח.	❖ טעות בשיקול הדעת – כסלו תשפ"ב.
❖ חכמה ואינה מלאכה – סיון תשע"ח.	❖ דבר התשובה לרבים – טבת תשפ"ב.
❖ אדם בהול – תמוז תשע"ח.	❖ עם הארץ – אדר א' תשפ"ב.
❖ לכשיטמא יטהר – אלול תשע"ח.	❖ שליח ציבור מרוצה לעם – אדר ב' תשפ"ב.
❖ תרתי דסתרי – חשון תשע"ט.	❖ נכנס לספק ולא נכשל – אייר תשפ"ב.
❖ תדיר ושאינו תדיר – כסלו תשע"ט.	❖ מעשה חול (עובדין דחול) – אב תשפ"ב.
❖ אין אדם משים עצמו רשע – שבט תשע"ט.	❖ מלאכה שהיתה נעשה בלעדיו – חשון תשפ"ג.
❖ אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת – אדר א' תשע"ט.	❖ גרמא, אמירה לנכרי, שינוי, שנים שעשאוה – סדרי עדיפות – טבת תשפ"ג.
❖ פרהסיא – אדר ב' / ניסן תשע"ט.	❖ אומדנא שלמפרע תחיל איסור – שבט תשפ"ג.
❖ התחלה בזמן האסור וסיום בזמן המותר – אייר תשע"ט.	❖ שבות דשבות – אדר תשפ"ג.
❖ ויתור משלו עבור פיקוח נפש של חבירו – סיון תשע"ט.	❖ אמירת תהילים לרפואה – ניסן תשפ"ג.
❖ לאו המחזק את העשה – אב/אלול תשע"ט.	❖ חזרה לקדמותו – אותו דבר או דבר חדש ? – אדר א' תשפ"ד.
❖ לבוד – אלול תשע"ט.	❖ קיום מצוה בספק שישאר גם אחר קיום המצוה – אדר ב' תשפ"ד.
❖ רוב – מרחשון תש"פ.	❖ הפרשת תרומ' כשאין כוונתו לאכול – תמוז תשפ"ד.
❖ אונס ביום אחרון – כסלו/טבת תש"פ.	❖ מעשה שבת כשהיה יכול לעשות אותו מעשה בדרך היתר – אלול תשפ"ד.
❖ כלי שני – טבת/שבט תש"פ.	❖ כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק – מרחשון תשפ"ה.
❖ מי יפקח את הנפש / שבט תש"פ.	
❖ אונס ושוגג בפיקוח נפש / אדר-ניסן תש"פ.	
❖ פסול עדות – האם יבוא להעיד ? / סיון תש"פ.	
❖ פס"ד דלא ניח"ל – דרגת האי נוחות – תמוז תש"פ.	